

**TEMIR YO‘L TRANSPORTI KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOB
TIZIMINI XUSUSIYATLARI****RAXIMOVA ONAXON OZOD QIZI****ANNOTATSIYA**

Mazkur tezisda temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimining o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Temir yo‘l sohasida amalga oshiriladigan xo‘jalik operatsiyalarining murakkabligi, uzoq muddatli asosiy vositalarning ulushi yuqoriligi, tashish xarajatlarini aniqlash va hisobga olishning maxsus tartibi buxgalteriya hisobini tashkil etishda alohida yondashuvni talab etadi. Tadqiqotda daromad va xarajatlarni hisobga olish, amortizatsiya siyosati, yo‘lovchi va yuk tashish faoliyatining buxgalteriya hisobi, shuningdek, temir yo‘l korxonalarida moliyaviy hisobotni shakllantirish jarayonlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish va moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *temir yo‘l transporti, buxgalteriya hisobi, asosiy vositalar, xarajatlari hisobi, amortizatsiya, moliyaviy hisobot, yuk va yo‘lovchi tashish, xo‘jalik faoliyati.*

Bugungi kunda transport sohasi, xususan temir yo‘l transporti mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Temir yo‘l transporti korxonalari yuk va yo‘lovchi tashish orqali ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarining uzluksiz faoliyat yuritishini ta‘minlaydi. Ushbu sohaning barqaror va samarali ishlashi ko‘p jihatdan buxgalteriya hisobi tizimining to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liqdir.

Temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimi boshqa tarmoqlardan o‘zining murakkab tuzilishi, ko‘p bosqichli xo‘jalik operatsiyalari va katta hajmdagi moddiy hamda moliyaviy resurslar bilan ajralib turadi. Lokomotivlar, vagonlar, temir yo‘l infratuzilmasi kabi uzoq muddat foydalaniladigan asosiy vositalarning katta ulushga egaligi ularni hisobga olish va amortizatsiya qilish masalalariga alohida e‘tibor qaratishni talab etadi[1].

Shuningdek, temir yo‘l transportida yuk va yo‘lovchi tashish faoliyatining o‘ziga xosligi, tarif siyosati, ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri taqsimlash va moliyaviy natijalarni aniqlash buxgalteriya hisobining muhim vazifalaridan biridir.

Shu sababli temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimining xususiyatlarini o‘rganish, uni amaldagi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar asosida takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur ishda temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimining asosiy xususiyatlari, uni tashkil etish va yuritish jarayonlari hamda moliyaviy hisobotni shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimi nafaqat umumiy buxgalteriya hisobi tamoyillari asosida tashkil etiladi, balki sohaning o‘ziga xos iqtisodiy jarayonlari, uzoq muddatli asosiy vositalar, xarajatlar strukturasining murakkabligi va shu sohadagi moliyaviy axborotning ishonchliligini ta’minlashga yo‘naltirilgan[2]. Umuman olganda, O‘zbekistonning asosiy buxgalteriya hisobiga oid me‘yoriy-huquqiy hujjati “O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun bo‘lib, u buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni tartibga solish bo‘yicha majburiy me‘yorlarni belgilaydi. Bu Qonunga muvofiq, buxgalteriya hisobi standartlari va ularni ishlab chiqish Moliya vazirligi zimmasiga yuklatilgan bo‘lib, milliy standartlar belgilanadi va amaliyotga tatbiq etiladi.

Shu bilan birga, mazkur Qonunning yangi tahriri “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi hujjatga o‘zgartirishlar kiritilishi bilan 2016-yil 13-aprelda tasdiqlangan bo‘lib, buxgalteriya hisobi maqsadi va vazifalari aniq belgilangan. Ushbu hujjat bilan faoliyat yurituvchi subyektlar shu jumladan temir yo‘l transporti korxonalari ham qonunning predmeti sifatida qamrab olinadi.

Amaliyotda buxgalteriya hisobi mexanizmi quyidagicha tartiblanadi: har bir korxona o‘z hisob siyosatini shakllantiradi, asosiy vositalar, daromadlar va xarajatlar bo‘yicha yuridik hujjatlar asosida buxgalteriya registrlarini yuritadi hamda moliyaviy hisobotlarni shakllantiradi. Bunda temir yo‘l transportining o‘ziga xos xususiyatlari yo‘lovchi va yuk tashishdan keluvchi daromadlar, infratuzilma xarajatlari, lokomotivlar va vagonlar amortizatsiyasi kabi bo‘limlar maxsus tartibda hisobga olinadi (uluslararo va milliy standartlarga muvofiq).

Tadqiqotlarda yoritilgan amaliy jihatlardan biri shuki, temir yo‘l transporti korxonalarida xarajatlar hisobini takomillashtirish buxgalteriya hisobi sifatini oshiradi hamda moliyaviy hisobotlar orqali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda aniq va ishonchli ma’lumotlar beradi. Bu tajriba samaradorlikni oshiradi, xususan, raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali buxgalteriya axborot tizimining shaffofligi mustahkamlanadi.

Temir yo‘l transporti buxgalteriya hisobi faoliyatining xalqaro standartlar bilan moslashtirilishi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Qarori muhim hujjat hisoblanadi. Ushbu qaror bilan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar (MHXS) asosida tayyorlash amaliyoti milliy qonunchilikka joriy etilib, buxgalteriya tizimining sifatini xalqaro talablar darajasiga olib chiqish maqsadi qo‘yiladi[3].

Amaliyot ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobida temir yo'l transporti korxonalariga xos bo'lgan moliyaviy hisobot shakllarini to'ldirish, asosiy vositalar bo'yicha amortizatsiya siyosatini yuritish, ishlab chiqarish xarajatlarini aniqlash va tasniflash kabi jarayonlar mustaqil tarzda tuzilgan buxgalteriya siyosati asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, korxonalar ichki buxgalteriya hisobi qoidalarini Moliya vazirligining milliy standartlariga muvofiq ishlab chiqadi va ularni amaliyotda tatbiq etadi.

Temir yo'l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi amaliy jarayonlari[4]:

Amaliy jarayon yo'nalishi	Jarayon mazmuni	Temir yo'l sohasiga xos jihatlar	Qonunchilik va me'yoriy asos	Amaliy natija
Buxgalteriya hisobini tashkil etish	Korxonada buxgalteriya hisobini markazlashgan yoki bo'linmalar asosida yuritish	Hududlar bo'yicha stansiyalar, depolar va xizmat bo'limlarining mavjudligi hisobni murakkablashtiradi	O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, Moliya vazirligi nizomlari	Hisob axborotining to'liqligi va markaziy boshqaruvga mosligi
Hisob siyosatini shakllantirish	Korxona ichki buxgalteriya siyosatini ishlab chiqish va tasdiqlash	Asosiy vositalar ulushi yuqori bo'lganligi sababli amortizatsiya siyosati alohida belgilanadi	Milliy buxgalteriya hisobi standartlari, Moliya vazirligi buyruqlari	Moliyaviy natijalarni aniq va barqaror shakllantirish
Asosiy vositalar hisobi	Lokomotivlar, vagonlar, relslar va infratuzilmani hisobga olish	Foydalanish muddati uzoq, ta'mirlash xarajatlari katta	Asosiy vositalar bo'yicha milliy standartlar	Asosiy kapitaldan samarali foydalanish
Amortizatsiya jarayoni	Asosiy vositalarning eskirishini hisobga olish	Transport vositalari intensiv ishlatiladi, amortizatsiya yuklama bilan bog'liq	Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan	Xarajatlarni to'g'ri taqsimlash

Amaliy jarayon yo‘nalishi	Jarayon mazmuni	Temir yo‘l sohasiga xos jihatlar	Qonunchilik va me‘yoriy asos	Amaliy natija
			amortizatsiya qoidalari	
Xarajatlar hisobini yuritish	Tashish, ta‘mirlash, energiya va xizmat xarajatlarini hisobga olish	Yo‘lovchi va yuk tashish xarajatlari alohida hisobga olinadi	Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun, ichki nizomlar	Tannarxni aniq aniqlash

XULOSA

Temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimi mamlakat transport infratuzilmasining barqaror faoliyatini ta‘minlovchi muhim boshqaruv mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohada buxgalteriya hisobining to‘g‘ri tashkil etilishi korxonaning moliyaviy holatini haqqoniy aks ettirish, xarajatlar va daromadlarni aniq hisobga olish hamda iqtisodiy qarorlarni asosli qabul qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, temir yo‘l transporti korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimi boshqa tarmoqlarga nisbatan murakkab bo‘lib, bu asosan asosiy vositalarning katta ulushga egaligi, uzoq muddatli foydalanish jarayonlari, yuk va yo‘lovchi tashish faoliyatining o‘ziga xosligi bilan izohlanadi. Lokomotivlar, vagonlar, temir yo‘l infratuzilmasi kabi obyektlarning hisobini yuritish, amortizatsiya siyosatini belgilash hamda ta‘mirlash xarajatlarini to‘g‘ri taqsimlash buxgalteriya hisobining eng muhim amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **Isroilov B. I.** *Buxgalteriya hisobi nazariyasi*. Darslik. Toshkent: *Tafakkur* nashriyoti, www.namdu.uz
2. **Tursunkulova G. B.** *Buxgalteriya hisobi va audit*. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: *NIF MSH, 2024-yil nashri*, buxgalteriya hisobining barcha asosiy jihatlarini, korxona hisob siyosati, pul mablag‘lari, uzoq muddatli aktivlar va amaliy hisob operatsiyalari bilan bog‘liq masalalarni milliy qonunchilik kontekstida bayon etadi. [TDAU Library](#)
3. **B. A. Hasanov, A. A. Xashimov, A. B. Muxametov.** *Buxgalteriya hisobi*. Darslik. Toshkent: *Iqtisodiyot* nashriyoti, **2021-yil nashri**, buxgalteriya hisobi tizimini korxonalar faoliyati, asosiy vositalar, moliyaviy natijalar, soliqlar va boshqa amaliy masalalar doirasida mutlaqo yoritadi.

4. O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi isloh qilinishi to'g'risida ilmiy maqola, muallif **B. N. Muydinov**. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 2024-yil nashri, maqolada O'zbekiston buxgalteriya tizimini isloh qilish zarurati, xalqaro talablarga moslashtirish va amaliy natijalarga erishish yo'llari tahlil qilinadi. [Tsue Finance](#)

